

УДК 347.626:347.635/637

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.48>

КОНЦЕПТ СЛАБКОГО СУБ'ЄКТА СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН ТА ПРІОРИТЕТНІСТЬ ЙОГО ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ В ДОГОВІРНОМУ РЕГУЛЮВАННІ ВІДНОСИН МІЖ МАТІР'Ю, БАТЬКОМ І ДІТЬМИ

Вагіна І.,

*аспірантка кафедри приватного права**Хмельницького університету управління та права**імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0002-9077-8144

e-mail: irinavagina@i.ua

Вагіна І. Концепт слабкого суб'єкта сімейних правовідносин та пріоритетність його прав та інтересів в договірному регулюванні відносин між матір'ю, батьком і дітьми.

Статтю присвячено особливості статусу дитини в сімейних правовідносинах та її правовому зв'язку з іншими суб'єктами сімейних правовідносин. Визначено концепт слабкого суб'єкта сімейних правовідносин та пріоритетності його прав та інтересів. Окреслено риси слабкого суб'єкта сімейних правовідносин. Визначено авторську дефініцію слабкого суб'єкта сімейних правовідносин.

Так, слабкий суб'єкт сімейних правовідносин – це учасник сімейних правовідносин, можливість якого самостійно забезпечувати свої потреби обмежена внаслідок об'єктивних та суб'єктивних факторів (вік, рівень розвитку, стан здоров'я, навчання, непрацездатність, матеріальний стан тощо) та умови існування і розвитку якого залежать від інших суб'єктів сімейних правовідносин, що обумовлює нерівність його можливостей набувати і реалізовувати свої права та обов'язки, яка компенсується (балансується) створеною держаним регулятором (законодавчими актами) пріоритетністю інтересів та прав означеного (слабкого) суб'єкта сімейних правовідносин над інтересами та правами інших суб'єктів сімейних правовідносин.

Розвинуто концепт слабкого суб'єкта сімейних правовідносин, який охоплює не тільки дітей, а й інших суб'єктів сімейних правовідносин (непрацездатних повнолітніх сина/дочку, непрацездатних батьків, повнолітніх сина/дочку які продовжують навчання тощо).

Встановлено, що пріоритетність інтересів слабкого суб'єкта сімейних відносин є одним з визначальних факторів договірному регулюванню сімейних відносин між матір'ю, батьком і дітьми. Обґрунтовано що межі договірної свободи матері, батька і дітей як суб'єктів сімейних правовідносин визначаються з врахуванням пріоритетності інтересів слабкого суб'єкта сімейних відносин.

З огляду на істотність впливу концепту слабкого суб'єкта сімейних правовідносин на договірне регулювання відносин між матір'ю, батьком і дітьми запропоновано власну дефініцію «укладання договорів між матір'ю, батьком і дітьми», окреслено особливості договорів між матір'ю, батьком і дітьми, визначено поняття припинення договору між матір'ю, батьком і дітьми.

Визначено, що навіть у випадку недійсності договору між матір'ю, батьком та дитиною, права та обов'язки (реалізація і виконання яких не були впорядковані договором внаслідок його дефектності та недійсності) продовжують існувати в обсязі визначеному законодавчими актами.

Наведено авторську дефініцію «функцій договорів між матір'ю, батьком і дітьми», запропоновано та охарактеризовано власну класифікацію основних функцій договорів між матір'ю, батьком і дітьми з врахуванням концепту слабкого суб'єкта сімейних відносин.

Встановлено, що реалізуючи консолідаційну функцію договори між матір'ю, батьком і дітьми забезпечують сталість сімейних відносин внаслідок балансування прав та інтересів їх суб'єктів, за якого діє пріоритетність інтересів дитини, яку батьки зобов'язані виховувати та утримувати, а зі впливом часу вже повнолітні син/дочка будуть зобов'язані утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребуватимуть допомоги, відповідно в межах правового зв'язку мати-батько-діти відбуватиметься трансформація/перехід «із покоління в покоління» статусу слабкого суб'єкта сімейних відносин, інтерес якого матиме пріоритет, що забезпечуватиме як баланс та стабільність відносин їх учасників так і суспільства в цілому.

Ключові слова: слабкий суб'єкт сімейних правовідносин; пріоритетність інтересів; договори між матір'ю, батьком і дітьми; правовідносини між матір'ю, батьком та дітьми, функції договорів між матір'ю, батьком і дітьми.

Vahina I. The concept of a vulnerable subject of family legal relations and the priority of his rights and interests in the contractual regulation of relations between mother, father and children.

This article is devoted to the examination of the specific legal status of the child within the framework of family legal relations and their legal connection with other subjects of such relations. The doctrinal concept of the vulnerable subject in family legal relations is introduced, alongside the principle of priority of their rights and interests. The article outlines the essential characteristics of the vulnerable subject and presents an authorial legal definition of this category.

A vulnerable subject of family legal relations is defined as a participant whose ability to independently meet their needs is limited due to a range of objective and subjective factors, including but not limited to: age, developmental stage, health condition, educational obligations, incapacity for work, and financial status. The existence and development of such a subject are dependent on other participants in family legal relations. This dependency results in an inherent inequality in their ability to acquire and exercise rights and obligations. This inequality is compensated for by a legally established mechanism through which the interests and rights of the vulnerable subject are prioritized over those of other participants. This normative preference is embedded in legislative acts enacted by the state regulator.

The scope of the concept of the vulnerable subject has been expanded to include not only children but also other legally dependent participants in family relations, such as incapacitated adult sons or daughters, incapacitated parents, and adult children who continue their education.

It is determined that the prioritization of the interests of the vulnerable subject constitutes a fundamental principle governing the contractual regulation of family relations between mother, father, and children. It is argued that the limits of contractual autonomy of the parties—namely, the mother, father, and children—are to be construed and applied with regard to the necessity of safeguarding the rights and interests of the vulnerable subject within such legal relations.

In view of the material legal influence exerted by the concept of the vulnerable subject upon the framework of contractual regulation between mother, father, and children, the article proposes an original legal definition of the conclusion of agreements between mother, father, and children, identifies the distinctive features of such agreements, and formulates the doctrinal understanding of their termination.

Furthermore, it is established that even in cases where a contract between mother, father, and child is declared null and void, the rights and obligations of the parties—which were not properly governed due to the defectiveness or invalidity of the contract—remain in force to the extent determined by the applicable legislative provisions.

An original definition of the “functions of agreements between mother, father, and children” is formulated. The article also presents an authorial classification of the primary legal functions of such agreements, developed through the analytical lens of the vulnerable subject doctrine.

It is demonstrated that, in performing their consolidating function, agreements between mother, father, and children serve to maintain the stability of family relations by balancing the rights and interests of the participants. This balance is structured around the primacy of the child's interest, as parents are legally obligated to care for and support their children. Over time, this legal dynamic evolves: adult sons or daughters may become obligated to support incapacitated parents in need. Thus, within the legally significant relationship of mother–father–children, a process of intergenerational transmission of the vulnerable subject status occurs, whereby the interests of the vulnerable party retain their priority across generations. This legal construct ensures both the internal balance and continuity of familial relations and the overall social cohesion and systemic stability of society at large.

Key words: vulnerable subject in family legal relations; primacy of interests; contractual relations between mother, father and children; legal relations between parents and children; legal functions of agreements between mother, father and children.

Постановка проблеми. Спеціальний статус дітей як суб'єкта сімейних правовідносин, що має право на особливе піклування і допомогу, обумовлює необхідність впровадження та розвитку концепту слабкого суб'єкта сімейних правовідносин та обґрунтування пріоритетності його прав та інтересів. Пріоритетність інтересів слабкого суб'єкта сімейних відносин є одним з визначальних факторів договірного регулювання сімейних відносин між матір'ю, батьком і дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях термін «слабка сторона» застосовується до осіб, які за своєю природою, що проявляється у фізичній, емоційній і соціальній незрілості, є особливо вразливими та потребують захисту зі сторони держави та суспільства.

Дослідженням вказаного суб'єкта сімейних правовідносин у наукових працях прямо або опосередковано займалися такі науковці, як О.А. Негода, Н.В. Волкова, І.В. Жилінкова, З.В. Ромовська, В.І. Труба та ін.

Наразі «слабка сторона», як суб'єкт сімейних та договірних правовідносин малодосліджений в юридичній науці. Вчені у своїх роботах розглядають переважно механізми правового захисту таких осіб, однак поза увагою залишається дефініція слабого суб'єкта сімейних правовідносин, ознаки, риси та інші його особливості.

Метою дослідження є формування концепту слабого суб'єкта сімейних правовідносин (дитини зокрема), пріоритетності його прав та інтересів і його вплив на договірне регулювання сімейних відносин.

Виклад основного матеріалу. Як вказано в Преамбулі Декларації прав дитини, людство зобов'язане надати дитині все найкраще, що воно має. Дитина внаслідок її фізичної й розумової незрілості потребує спеціальної охорони та піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження.

Дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини (*принцип 2 Декларації прав дитини*) [1].

Діти мають право на особливе піклування і допомогу; дитині для повного і гармонійного розвитку її особи необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння (*Преамбула до Конвенції про права дитини – далі Конвенція*).

В усіх діях щодо дітей, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (*ч. 1 ст. 3 Конвенції*). Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (*ч. 1 ст. 18 Конвенції*) [2].

Означені принципи, розроблені на ґрунті багаторічних страждань, яких зазнавали діти зокрема в епохи першої та другої світових війн, були імplementовані та розвинені в національному сімейному законодавстві України.

Закономірним та природним є те, що людина народжується нездатною самостійно без сторонньої допомоги задовольняти свої потреби, в силу свого фізичного (біологічного), психічного (інтелектуального й емоційного) стану та відсутності досвіду.

До досягнення відповідного рівня розвитку фізична особа потребує додаткового захисту, особливих прав та підтримки з боку суспільства та держави з вищевказаних причин фізичної вразливості, розумової та емоційної незрілості, соціальної залежності.

Зі спливом часу людина поступово розвивається фізично, розумово, морально, духовно та соціально, набуває знань, вмінь, навичок і з певним віком стає спроможною самостійно задовольняти свої потреби (біологічні, матеріальні, соціальні та духовні).

В національному законодавстві України закріплено, що з моменту народження і до досягнення 18-річного віку (повноліття) фізична особа за своїм правовим статусом є дитиною. До досягнення дитиною чотирнадцяти років вона вважається малолітньою, у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років дитина вважається неповнолітньою (*ч. 1, 2 ст. 6 СКУ*) [3].

Дитина є суб'єктом сімейних правовідносин, наділеним спеціальним (особливим) статусом.

В межах цього дослідження особливість статусу дитини, зокрема в сімейних правовідносинах, буде досліджуватись не через призму її правосуб'єктності (правоздатності, дієздатності та деліктоздатності), а через призму співвідношення прав обов'язків дитини та інших суб'єктів сімейних правовідносин (батьків зокрема).

Досліджуючи зв'язок, співвідношення та збалансованість інтересів, прав, обов'язків дітей та – їх батьків, спостерігається пріоритетність саме інтересів/прав дітей над інтересами/правами інших суб'єктів сімейних правовідносин, що знайшло своє втілення, серед іншого, в нижченаведених нормах національного законодавства.

Держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини (*ч. 1, 3 ст. 5 СКУ*).

Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї (*ч. 8 ст. 7 СКУ*).

Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини (*ч. 1–4, 6, 7 ст. 150 СКУ*) [3].

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (ч. 2, 3 ст. 11 ЗУ «Про охорону дитинства»).

На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці (ч. 1 ст. 11 ЗУ «Про охорону дитинства») [5].

Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Дитина має право протиставитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї (ч. 1, 2 ст. 150 СКУ).

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини (ч. 1, 2 ст. 155 СКУ).

Дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї (ч. 1 ст. 171 СКУ) [3].

Відповідно вбачається наявність цілої системи прав дітей та обов'язків батьків щодо забезпечення виховання та гармонійного розвитку дитини, які носять односторонній (не взаємний) характер. Імперативно закріплено, що будь-які права батьків не можуть реалізовуватись всупереч інтересам дітей. Будь-яке регулювання сімейних відносин, у тому числі регулювання здійснюване сімейними договорами, має максимально можливим чином враховувати інтереси дітей та непрацездатних членів сім'ї. Запроваджено систему державного контролю для забезпечення права дитини на належне батьківське виховання.

Вищевказане свідчить, що держава реалізуючи свою соціальну функцію надала пріоритетність інтересам та правам дитини над інтересами та правами інших суб'єктів сімейних правовідносин (батьків зокрема) для забезпечення її виживання, виховання та розвитку з огляду на відсутність дитини в можливостей самостійно забезпечувати свої потреби.

Обмежені можливості дитини ставлять її в залежність від інших осіб, що обґрунтовує нерівність можливостей та створює передумови для нехтування інтересами дитини, її використання в інтересах інших осіб, зловживання щодо дитини.

Розвиток людства, процес становлення громадянського суспільства та втілення в життя ідеї правової держави обумовили необхідність запровадження системи балансування, стримування та протидії у відносинах дітей, як слабого суб'єкта та інших суб'єктів сімейних відносин (зокрема батьків), для того щоб нерівність їх можливостей була збалансована правами дітей і обов'язками батьків та інших суб'єктів сімейних правовідносин. Запровадження системи обов'язків відносно дітей та розширення прав дітей, в першу чергу в сімейних правовідносинах, визначає спеціальний статус дітей.

Спеціальний статус дітей, як суб'єкта сімейних правовідносин що має право на особливе піклування і допомогу (оскільки через вік та розвиток здатність дітей самостійно набувати і здійснювати/виконувати права та обов'язки є обмеженою) обумовлює необхідність впровадження та розширення концепту слабого (вразливого) суб'єкта сімейних правовідносин.

Можна окреслити наступні риси концепту слабого (вразливого) суб'єкта сімейних правовідносин:

- обмежена можливість самостійно забезпечувати свої потреби в силу об'єктивних та суб'єктивних факторів (вік, рівень розвитку, стан здоров'я, навчання, непрацездатність, матеріальний стан тощо);
- залежність умов існування і розвитку від інших суб'єктів сімейних правовідносин (зокрема залежність дітей від батьків);
- нерівність сторін сімейних правовідносин у можливостях набувати і реалізовувати права та обов'язки;
- створена державним регулятором (законодавчими актами) пріоритетність інтересів та прав слабого суб'єкта сімейних правовідносин над інтересами та правами інших суб'єктів сімейних правовідносин; зазначена пріоритетність інтересів забезпечується зокрема шляхом законодавчого встановлення обов'язків інших суб'єктів сімейних правовідносин відносно слабого суб'єкта сімейних правовідносин та системою державного контролю.

З наведеного слідує, що слабкий (вразливий) суб'єкт сімейних правовідносин – це учасник сімейних правовідносин, можливість якого самостійно забезпечувати свої потреби обмежена внаслідок об'єктивних та суб'єктивних факторів (вік, рівень розвитку, стан здоров'я, навчання, непрацездатність, матеріальний стан тощо) та умови існування і розвитку якого залежать від інших

суб'єктів сімейних правовідносин, що обумовлює нерівність його можливостей набувати і реалізовувати свої права та обов'язки, яка компенсується (балансується) створеною держаним регулятором (законодавчими актами) пріоритетністю інтересів та прав означеного (слабкого) суб'єкта сімейних правовідносин над інтересами та правами інших суб'єктів сімейних правовідносин.

Розвиваючи це питання, з позиції аналізу правового статусу (прав та обов'язків) учасників сімейних правовідносин, до слабких суб'єктів сімейних відносин разом з дітьми можна віднести повнолітніх сина/дочку які продовжують навчання, повнолітніх непрацездатних сина/дочку, непрацездатних батьків, непрацездатних чоловіка/дружину. Проте в ієрархії слабких суб'єктів сімейних відносин пріоритетність та вищий рівень захисту надається саме дітям.

Досліджуючи поняття слабого суб'єкта сімейних правовідносин на прикладі окремих сімейних договорів між матір'ю, батьком та дітьми, необхідно зауважити, що означені договори за своєю правовою природою покликані перш за все забезпечувати реалізацію прав та інтересів слабого суб'єкта сімейних відносин.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 109 СКУ подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений [3].

Таким чином, законодавець стимулює батьків, які мають намір розірвати шлюб за скороченою процедурою, врегулювати відносини щодо утримання та виховання дитини для того, щоб інтереси дітей були захищені після розірвання шлюбу батьками.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати прав дитини, які встановлені цим Кодексом (ч. 1 ст. 180, ч. 1 ст. 189 СКУ).

Згідно з ч. 1, 4 ст. 157 СКУ питання виховання дитини вирішується батьками спільно, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою цієї статті. Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини.

Згідно з ч. 1–3 ст. 160 СКУ місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою [3].

Важливою є і правозастосовна практика щодо реалізації вищевказаних положень закону та застосування принципу пріоритетності інтересів дитини. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 18 серпня 2021 року (справа № 303/3102/19 провадження № 61-13918св20) формуючи правові позиції щодо визначення місця проживання дитини, серед іншого визначив, що з досягненням віку десяти років у дитини з'являється право не тільки бути вислуханою і почутою, але й право брати активну участь у вирішенні своєї долі, зокрема у визначенні місця проживання. Аналогічні положення закріплені у статті 12 Конвенції про права дитини, згідно з якою держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей (дата підписання – 25 січня 1996 року, дата набрання чинності для України – 01 квітня 2007 року) під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган надає можливість дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу. З цієї метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватись, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються. Ухвалюючи рішення у справі «М. С. проти України» від 11 липня 2017 року (заява № 2091/13), Європейський суд з прав людини указав на те, що при визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, у найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки із сім'єю, крім випадків, коли доведено, що сім'я непридатна або неблагополучна; по-друге, у найкращих інтересах дитини є забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагонадійним (пункт 100 рішення від 16 липня 2015 року у справі «Мамчур проти України», заява № 10383/09). Аналіз зазначених норм права дає підстави для висновку, що рівність прав батьків витікає з прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, і у першу чергу повинні бути визначені інтереси дитини у ситуації спору, а вже тільки потім права батьків [6].

Такі висновки Верховного Суду, черговий раз підтверджують обґрунтованість та глибинність концепту слабкого суб'єкта сімейних правовідносин (дитини зокрема) та пріоритетності його прав та інтересів.

Цікавою є постанова Апеляційного суду м. Києва від 19 липня 2018 року. В цьому судовому рішенні йдеться про те, що підставою позову про розірвання договору між батьками про сплату аліментів на дитину є погіршення майнового стану та хвороба платника аліментів, проте вказані доводи не були прийняті судами, в позові щодо розірвання договору було відмовлено. Серед іншого апеляційним судом було констатовано, що в даній справі не можна стверджувати, що позивач не міг взяти до уваги обставини можливого погіршення свого матеріального стану, тобто він фактично легковажно проігнорував можливість настання таких подій, що зі свого боку створює для нього неможливість розірвання договору поклавшись на це ускладнення [7].

Таким чином, правозастосовна практика вказує на низьку ймовірність розірвання договору про сплату аліментів навіть через погіршення майнового стану платника аліментів.

Згідно з ч. 1 ст. 198 СКУ батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати.

Згідно з ч. 1 ст. 199 СКУ якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу [3].

Відповідно син/дочка, які продовжують навчання після досягнення повноліття також можуть бути віднесені до слабкого суб'єкта сімейних відносин, за наявності відповідних умов, що обґрунтовують необхідність надання їм утримання батьками, з огляду на їх залежність від батьків та обмежені можливості утримувати себе самостійно через поважну соціально важливу причину – продовження навчання. Логічним є визначення певного преклюзивного строку – вікового обмеження до досягнення якого синові/дочці надаватиметься утримання у зв'язку із продовженням навчання. Законодавець визначив зазначений преклюзивний строк та умови зазначеного утримання в ч. 1 ст. 199 СКУ, вказавши, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу.

Зі змісту ст. 201 СКУ вбачається, що до відносин щодо надання батьками утримання повнолітнім дочці, синові застосовуються зокрема норми статті 189 цього Кодексу. Своєю чергою, згідно з ч. 1 ст. 189 СКУ батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені цим Кодексом [3].

Мати, батько також можуть бути віднесені до слабких суб'єктів сімейних відносин, за наявності відповідних умов, що обґрунтовують необхідність надання їм утримання повнолітніми сином/дочкою; зазначеними обставинами зокрема є непрацездатність батьків (матері та/або батька) та недостатність матеріальних можливостей для забезпечення ними власного утримання (що вбачається з ч. 1 ст. 202 СКУ). Статус непрацездатного батька/матері як слабкого суб'єкта сімейних відносин обумовлює потребу їх додаткового захисту, що є підґрунтям існування законодавчо визначеного соціально-справедливого сімейного обов'язку повнолітніх сина/дочки утримувати своїх непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. Тому цілком закономірною є як можливість врегулювати сімейним договором відносини щодо надання повнолітнім сином/дочкою утримання непрацездатному батьку/матері, так і можливість розширити обсяг необхідної допомоги та персоналізувати її відповідно до індивідуальних потреб непрацездатних матері/батька.

Пріоритетність інтересів слабкого суб'єкта сімейних відносин є одним з визначальних факторів договірного регулювання сімейних відносин між матір'ю, батьком і дітьми. Означена пріоритетність практично не була предметом окремого дослідження, проте прямо чи побічно пронизує всю наукову доктрину договірно сімейного регулювання та наукові елементи договірного регулювання сімейних відносин між матір'ю, батьком і дітьми. Зокрема, концепт слабкого суб'єкта сімейних правовідносин впливає на визначення поняття договорів між матір'ю, батьком і дітьми, визначення їх особливостей та меж, визначення їх укладення, припинення та недійсності, визначення їх функцій тощо.

Так межі договірної свободи матері, батька і дітей серед іншого полягають в тому, що сторони сімейного договору мають право формувати умови сімейних договорів, зважаючи на їхню релевантність інтересам слабкого суб'єкта сімейних правовідносин (дитини, повнолітніх непрацездатних членів сім'ї тощо).

Поняття «договори між матір'ю, батьком і дітьми» з врахування вищевказаного доцільно визначити як згодовільності, що упорядковують особисті немайнові та/або майнові відносини між ма-

тір'ю, батьком і дітьми та забезпечують реалізацію пріоритетності прав/інтересів слабого суб'єкта сімейних правовідносин (зокрема, забезпечують максимальне врахування інтересів дитини, повнолітніх непрацездатних дочки, сина, непрацездатних матері, батька).

Договори між матір'ю, батьком і дітьми мають такі особливості:

1) вони можуть регулювати будь-які питання сімейних відносин між батьками, малолітньою/неповнолітньою дитиною та/або повнолітніми сином/дочкою, крім випадків, коли таке регулювання суперечить інтересам дитини (слабого суб'єкта сімейних правовідносин) та/або суперечить актам законодавства та/або не відповідає моральними засадами суспільства;

2) при їх укладенні має дотримуватись пріоритетність прав/інтересів слабого суб'єкта сімейних правовідносин (дитини зокрема) над правами/інтересами інших суб'єктів сімейних правовідносин;

3) суб'єктами означених договорів є батьки (мати та/або батько, які перебувають в шлюбі або ні), діти (малолітні та/або неповнолітні) та/або повнолітні син/дочка;

4) коло сторін сімейного договору та коло суб'єктів сімейних відносин, які потрапляють у сферу його дії (регулювання) можуть не збігатися. Це обумовлено зокрема тим, що малолітні діти та здебільшого і неповнолітні діти не є сторонами сімейних договорів які укладають їх батьки, проте на їх підставі в дітей можуть виникати права та обов'язки; сторони зазначених договорів не мають можливості вільного вибору контрагента (іншої сторони) договору, що обумовлено особливістю сімейних відносин, які впорядковуються договором;

5) договірне регулювання сімейних відносин між батьками та дітьми не має суперечити гарантіям, установленим сімейним законодавством, хоча й може суттєво доповнювати та розширювати їх.

Укладання договорів між матір'ю, батьком і дітьми доцільно розуміти як процес досягнення вільної, взаємної згоди (згодовільності) між учасниками сімейних відносин, щодо упорядкування особистих немайнових та/або майнових відносин між матір'ю, батьком і дітьми виходячи з пріоритетності прав/інтересів слабого суб'єкта сімейних правовідносин (дитини, повнолітніх непрацездатних дочки, сина, непрацездатних матері, батька тощо), яка оформлюється письмово та здебільшого нотаріально посвідчуються.

Окреслюючи поняття «договори між матір'ю, батьком і дітьми в механізмі правового регулювання», то вони є засобами регулювання особистих немайнових та майнових правовідносин між спеціальними суб'єктами - матір'ю, батьком і дітьми, які здійснюються диспозитивним способом, за вільною взаємною згодою (згодовільністю) сторін, що корелюється з пріоритетністю інтересів/прав слабких суб'єктів сімейних відносин, відповідає моральним засадам суспільства та не порушує актів законодавства.

Визначаючи поняття «припинення договору між матір'ю, батьком і дітьми», то воно не є тотожним поняттю припинення зобов'язання. Припинення договору між матір'ю, батьком та дитиною – це припинення чинності (дії) договору внаслідок чого він перестає бути регулятором майнових та/або особистих немайнових відносин між матір'ю, батьком та дитиною. Проте визначені законом права та зобов'язання, реалізація та виконання яких впорядковувалась договором між матір'ю, батьком та дитиною продовжують діяти на підставі закону, що обумовлено в першу чергу спеціальним статусом слабких суб'єктів сімейних правовідносин (дітей зокрема) та пріоритетністю їх прав та інтересів.

Окреслюючи недійсність договорів між матір'ю, батьком і дітьми та зокрема наслідків такої недійсності необхідно зауважити, що наявність слабого суб'єкта (дитини зокрема) та пріоритетність його прав та інтересів у відносинах між матір'ю, батьком і дітьми безпосередньо впливає і на наслідки означеної дефектності договорів, внаслідок якої вони перестають бути регулятором сімейних відносин. Як визначено в п. 1, п. 3 ч. 3 ст. 1212 ЦКУ положення цієї глави застосовуються також до вимог про повернення виконаного за недійсним правочином та про повернення виконаного однією зі сторін у зобов'язанні. Проте згідно з вимогами п. 1 ч. 1 ст. 1215 ЦКУ не підлягає поверненню зокрема безпідставно набуті аліменти та інші грошові суми, надані фізичній особі як засіб до існування, якщо їх виплата проведена фізичною або юридичною особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку і недобросовісності з боку набувача [8].

Недійсність договорів між матір'ю, батьком і дітьми не припиняє дію визначених законом прав та обов'язків реалізація та виконання яких не були впорядковані договором між матір'ю, батьком та дитиною внаслідок його дефектності. Відповідні права та обов'язки матері, батька і дитини продовжують існувати, проте - в обсязі визначеному законом, а не договором.

Особливості договорів між матір'ю, батьком і дітьми дають можливість визначити їх основні функції, а саме:

а) нормотворчу функцію, яка полягає у створенні, внаслідок укладення сімейних договорів між матір'ю, батьком і дітьми, нових правил та моделей правозгідної поведінки, що призводить до ви-

никнення нових правовідносин; своєю чергою, закріплені в договорі норми поведінки його учасників наслідуються іншими особами (як моделі правозгідної поведінки) які також втілюють ці моделі поведінки в договірні норми, що регулюють відносини між матір'ю, батьком і дітьми;

б) регулятивну функцію, яка полягає у регулюванні сімейних правовідносин між матір'ю, батьком і дітьми. Вказана функція надає можливість учасникам сімейних відносин за згодовільністю (вільною взаємною згодою) врегулювати правовідносини між собою, встановити права та обов'язки які не суперечать законодавству України, відповідають моральним засадам суспільства та корелюються з пріоритетністю прав/інтересів слабких суб'єктів сімейних відносин (дітей зокрема);

в) консолідаційну функцію, що полягає в гармонізації відносин подружжя, матері і батька, батьків і дітей, забезпеченні стабільності (сталості) сімейних відносин на основі спільності інтересів матері, батька, дітей, формування сімейних відносин на засадах взаємного піклування та турботи, що своєю чергою формує реалізованість та самоствердження кожного суб'єкта сімейних відносин, як особистості, на основі їх єдності (тісних взаємних приватно-сімейних особистісних зв'язків). Консолідаційна функція серед іншого забезпечує сталість сімейних відносин внаслідок балансування прав та інтересів їх суб'єктів, за якого діє пріоритетність інтересів дитини, яку батьки зобов'язані виховувати та утримувати, а зі спливом часу вже повнолітні син/дочка будуть зобов'язані утримувати свої непрацездатних батьків, які потребуватимуть допомоги (відповідно в межах правового зв'язку мати-батько-діти відбуватиметься трансформація/перехід «із покоління в покоління» статусу слабого суб'єкта сімейних відносин, інтерес якого матиме пріоритет, що забезпечуватиме баланс та стабільність відносин їх учасників та суспільства в цілому). Зазначена функція щільно пов'язана з формуванням моральних цінностей сімейного життя визначених учасників сімейних правовідносин і орієнтована на збереження сімейних відносин, шляхом формування: спроможності суб'єктів відносин, як особистостей розуміти наслідки своїх вчинків; внутрішнього переконання суб'єктів сімейних відносин в необхідності виконувати зобов'язання, не заподіювати шкоди, не порушувати прав та свобод інших суб'єктів сімейних правовідносин; бажання запобігти настанню негативних наслідків для інших учасників сімейних відносин не у зв'язку із зовнішньою відповідальністю (забезпеченою державним примусом), а внаслідок внутрішньої відповідальності (перед власною совістю);

г) превентивно – виховну функцію, що полягає в недопущенні (запобіганні) протиправної поведінки сторін договорів між матір'ю, батьком і дітьми. Зміст функції розкривається в тому, що вказаним учасникам сімейних відносин відомі наслідки неправозгідної поведінки, яка призведе до негативного впливу з боку держави зокрема. Дана функція дисциплінує учасників сімейних відносин, спонукає дотримуватися умов визначених у договорі, сприяє формуванню навичок взаємодопомоги, поваги, толерантності, довіри, любові та відповідальності між подружжям, матір'ю і батьком, батьками і дітьми;

д) гарантійну функцію – яка полягає у забезпеченні правомірної поведінки суб'єктів сімейних правовідносин, що знаходяться у сфері дії договорів між матір'ю, батьком і дітьми, шляхом її стимулювання (заохочення) засобами впливу, які починають діяти (запроваджуються) внаслідок укладення означених договорів;

е) захисну функцію, що полягає у здійсненні охорони прав суб'єктів, правовідносини між якими врегульовані сімейним договором, забезпеченні пріоритетного захисту прав/інтересів слабого суб'єкта сімейних правовідносин та забезпеченні відновлення прав суб'єктів сімейних правовідносин у випадку їх порушення. Внаслідок укладення сімейного договору між матір'ю, батьком та дітьми, вони набувають санкціонованою державою юридичної сили, а визначені ними умови підлягають належному виконанню, забезпеченому силою державного примусу, встановленням відповідальності за неправомірну поведінку (невиконання обов'язків, порушення прав) та механізмом відновлення права у випадку його порушення.

Згідно з ч. 2 ст. 18 СКУ суд застосовує способи захисту, які встановлені як законом, так і договором сторін. Відповідно саме держава забезпечує юридичну силу договорів між матір'ю, батьком та дітьми, що підлягатимуть обов'язковому застосуванню не тільки сторонами, а й органами державної влади, що здійснюватимуть захист та відновлення прав дитини, матері та батька.

Отже, функції договорів між матір'ю, батьком і дітьми - це основні напрями правого впливу зазначених договорів на особисті немайнові та майнові сімейні відносини суб'єктів наділених сімейно-правовим статусом, що полягають у впорядковуванні, вдосконаленні та гармонізації наявних відносин між ними, створенні нових моделей суспільних відносин (що корелюються з пріоритетністю інтересів слабких суб'єктів сімейних відносин, відповідають моральним засадам суспільства та не порушують законодавчих актів), консолідації означених суб'єктів диспозитивного регуляторного впливу, забезпеченні та стимулюванні їх правозгідної поведінки, запобіганні (упередженні) виникнення конфліктів та забезпеченні захисту і відновлення прав суб'єктів договірної регулюван-

ня у випадку їх порушення, зокрема шляхом застосування заходів державного впливу та примусу щодо порушника.

Висновки. Концепт слабого суб'єкта сімейних правовідносин та пріоритетність його прав та інтересів в договірному регулюванні відносин між матір'ю, батьком і дітьми має визначальний вплив на регулювання сімейних відносин. Його важливість полягає у тому, що означений концепт прямо або побічно має вплив на всю доктрину договірної регуляції відносин між матір'ю, батьком та дитиною і на його окремі елементи, а саме – механізм правового регулювання, особливості укладання та припинення договорів між матір'ю, батьком та дітьми, межі договірної свободи учасників таких договорів та їх функції зокрема.

Забезпечення балансування прав та інтересів суб'єктів сімейних відносин, виходячи з пріоритетності інтересів/прав слабого суб'єкта (статус якого переходить «із покоління в покоління» в межах правового зв'язку батьки-діти, діти-батьки) забезпечує збереження та стабільність сімейних відносин.

Концепт слабого суб'єкта сімейних правовідносин покладений в основу соціальної справедливості, яка є фундаментом правової держави та громадянського суспільства, що є запорукою збереження, стабільності та розвитку суспільства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Декларація прав дитини: ухвалена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1959 р. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 20.06.2025).
2. Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20.11.1989 р. / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 20.06.2025).
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 20.06.2025).
4. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / І.В. Жилінкова, В.К. Антошкін, Н.А. Д'ячкова, В.Ю. Москалюк та ін.; за ред. І.В. Жилінкової. – К.: Алерта, 2008. – 855 с.
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 23.06.2025).
6. Верховний Суд. Постанова від 18 серпня 2021 року у справі № 303/3102/19 (провадження № 61-13918св20). URL: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250657> (дата звернення: 24.06.2025).
7. Апеляційний суд м. Києва. Постанова від 19.07.2018 у справі № 756/1633/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75474045> (дата звернення: 25.06.2025).
8. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.06.2025).